

بررسی امکان تولید نژادگان‌های جدید انگورهای بی‌دانه از طریق تلاقی‌های کنترل شده

جواد عرفانی مقدم، علی عبادی* و محمد رضا فتاحی مقدم^۱

(تاریخ دریافت: ۸۶/۱۱/۲۷؛ تاریخ پذیرش: ۸۷/۴/۱)

چکیده

بی‌دانگی یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های کیفی میوه برای انگورهای تازه خوری و کشمش می‌باشد. اصلاح انگور در ایران برای مصارف تازه‌خوری و کشمش با دورگ‌گیری بین رقم‌های بی‌دانه و دانه‌دار بر پایه نتایج ارزیابی ۹۰ رقم از رقم‌های موجود در کلکسیون انگور پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران واقع در کرج در سال ۱۳۷۸ آغاز شده است. از کل ۱۴۰۰ نتاج حاصل از ۲۶ ترکیب تلاقی مختلف، ۳۸۱ نتاج به مرحله میوه‌دهی رسیدند که در طی دو فصل ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ مورد ارزیابی قرار گرفتند. نتاج به‌دست آمده بر اساس ارزیابی‌های انجام شده بر پایه متوسط وزن تر یک بذر یا شبه بذر به چهار کلاس کاملاً بی‌دانه، تا حدی بی‌دانه، تا حدی دانه‌دار و کاملاً دانه‌دار تقسیم شدند. بر این اساس، ۴۲ نتاج (۱۱٪) در کلاس کاملاً بی‌دانه، ۵۲ نتاج (۱۳/۶٪) در کلاس تا حدی بی‌دانه، ۹۲ نتاج (۲۴/۱٪) در کلاس تا حدی دانه‌دار و ۱۹۵ نتاج (۵۱/۲٪) در کلاس کاملاً دانه‌دار قرار گرفتند. درصد نتاج بی‌دانه تولید شده توسط چهار والد پدری عسکری، یاقوتی، بی‌دانه سفید و بی‌دانه قرمز به ترتیب ۱۵/۴٪، ۱۰/۸٪، ۹/۳٪ و ۱۰/۶٪ بوده است در حالی که درصد نتاج بی‌دانه برای هر والد مادری موسکات هامبورگ، قزل‌اوزوم، دیزماری، رجبی سفید، علی بابا، الحقی قرمز و تبرزه به ترتیب ۵/۴٪، ۵٪، ۱۷/۵٪، ۱۳/۲٪، ۱۰/۴٪، صفر و ۳۶٪ به‌دست آمد. نتایج نشان داد در بین والدین پدری رقم‌های یاقوتی و بی‌دانه قرمز و در بین والدین مادری رقم تبرزه شجره بهتری برای انتقال بی‌دانگی بکرباری کاذب دارند.

واژه‌های کلیدی: انگور، اصلاح، دو رگ‌گیری، بی‌دانگی

مقدمه

مهم‌ترین ویژگی کیفی میوه برای بیشتر انگورهای تازه خوری و کشمش می‌باشد (۶، ۱۰ و ۱۷). حدود ۸۰٪ انگورهای تازه خوری جهان را انگورهای بی‌دانه تشکیل می‌دهند (۱۱، ۲۰ و ۲۳). دو نوع بی‌دانگی در انگور وجود دارد که عبارت‌اند از: بکرباری تحریکی (Stimulative parthenocarpy) و بکرباری کاذب (Stenospermocarpy). در انگورهای بکرباری تحریکی میوه بدون لقاح تشکیل می‌شود، اگرچه ممکن است تحریک

انگور یکی از مهم‌ترین میوه‌هایی است که از زمان‌های قدیم مورد کشت و کار قرار گرفته است. کشت و کار انگور ۷ تا ۸ هزار سال قبل در آسیای میانه شروع و سپس به نواحی مدیترانه کشیده شد و از آنجا توسط مهاجران به سراسر جهان گسترش یافت (۲ و ۱۵). منشأ انگورهای دنیای قدیم منطقه‌ای بین دریای سیاه و دریای خزر می‌باشد (۱۰ و ۱۵). بی‌دانگی از

۱. به ترتیب دانشجوی سابق کارشناسی ارشد، دانشیار و استادیار علوم باغبانی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تهران

* مسئول مکاتبات، پست الکترونیکی: aebadi@ut.ac.ir

فاقد زمینه بکربراری کاذب در شجره خود هستند به طور معنی داری تعداد بیشتری نتاج بکربرار کاذب در نسل اول تولید می‌کنند (۱۰).

در پژوهشی در تلاقی بین والدین دانه‌دار و بی‌دانه، از کل ۲۷۵ نتاج به‌دست آمده فقط ۱۲/۴ درصد آنها بی‌دانه بودند (۱). پژوهشگران دیگری درصد نتاج بی‌دانه را در این نوع تلاقی‌ها ۲۵٪ بیان کرده‌اند (۱۸). نتایج دیگری نشان داد که نتاج بی‌دانه در این گونه تلاقی‌ها بالاتر از ۱۰ تا ۱۵٪ نیست (۵). استات (۱۹) نتیجه‌گیری کرد که صفت بکربراری کاذب یک صفت ناهنجاری فیزیولوژیکی نیست بلکه یک صفت قابل توارث است که به وسیله ژن‌های مستقل کنترل می‌شود. استات (۱۹) معتقد است که ژن‌های غالب و فاکتورهای تغییر دهنده متعددی وراثت صفت بکربراری کاذب را تحت تأثیر قرار می‌دهند. بسیاری از فرضیه‌های موجود برای توارث بی‌دانگی بر پایه ژن‌های غالب یا مغلوب می‌باشد که این فرضیه‌ها قادر به توجیه توارث بی‌دانگی بکربراری کاذب به طور کامل نمی‌باشند و هر کدام نیز به دلایلی رد شدند (۵).

در فرضیه‌های کنترل بی‌دانگی توسط ژن‌های مغلوب، بروز پدیدگان دانه‌دار و یا عدم بروز پدیدگان بی‌دانه در نتاج حاصل از تلاقی بی‌دانه در بی‌دانه و یا در حالت خود گرده افشانی رقم‌های بی‌دانه قابل توجیه نمی‌باشند (۵). اگر تئوری فاکتورهای مغلوب در توارث بی‌دانگی بکربراری کاذب واقعیت داشته باشد، در تلاقی بین رقم‌های دانه‌دار در بی‌دانه در بهترین شرایط، نتاج بی‌دانه حاصله بیشتر از ۵۰٪ نخواهد بود. اما پژوهش‌ها نشان داده است که در برخی تلاقی‌ها، از تلاقی رقم‌های دانه‌دار با بی‌دانه نتاج بی‌دانه به‌دست آمده به بالای ۵۰٪ نیز می‌رسد. هم‌چنین در تلاقی بین دو رقم بی‌دانه با استفاده از تکنیک نجات جنین درصد نتاج بی‌دانه باید به ۱۰۰٪ برسد در حالی که این میزان عملاً گزارش نشده است (۱۱).

در فرضیه توارث براساس ژن‌های غالب، وجود درصد خیلی پایین نتاج بی‌دانه در تلاقی دانه‌دار در بی‌دانه، و ظاهر نشدن پدیدگان بی‌دانه را در نتایج حاصل از خود گرده افشانی

گرده افشانی اغلب مورد نیاز باشد (۲۱). نوع دوم بی‌دانگی که بکربراری کاذب نامیده می‌شود تشکیل میوه نیازمند گرده افشانی و لقاح است، ولی در مراحل اولیه رشد میوه (۳ تا ۴ هفته پس از لقاح) جنین به دلایلی سقط می‌شود و فقط بخشی از بقایای بذر (Seed trace) باقی می‌ماند که اصطلاحاً بذر کاغذی (Paper seed) نامیده می‌شود. مهم‌ترین نکته در مورد رقم‌های تازه خوری این است که در هنگام مصرف میوه بذر آنها غیر محسوس باشند و به طور کلی مهم‌ترین رقم‌های تجاری بی‌دانه نیز از این نوع می‌باشند (۱۰، ۱۷ و ۲۳).

از دیدگاه مصرف‌کننده، انگورهایی بی‌دانه هستند که شبه بذرها در آنها قابل احساس نباشند. احساس شبه بذرها متأثر از برخی ویژگی‌ها مانند تردی و اندازه حبه، به علاوه درجه نمو بذر، اسکلرانشیمی شدن تخمک پوش‌ها و توسعه آندوسپرم می‌باشد (۱۰). روش‌های مختلفی برای ارزیابی و تعیین رقم‌های بکربرار کاذب وجود دارد که عبارت‌اند از: درجه‌بندی موضوعی یا ارزیابی حسی، وجود کمتر از یک بذر سنگین در حبه (۱۲). متوسط وزن تر یک بذر در دامنه بین صفر تا ۲۵ میلی‌گرم (۱۲) و (۱۴).

به‌نژادگران انگور تلاش کردند با استفاده از برنامه‌های به‌نژادی بدون از جمله تلاقی‌های کنترل شده بین نژادگان‌های دانه‌دار (والد مادری) و نژادگان‌های بی‌دانه (والد پدری) به رقم‌های بی‌دانه جدید دست یابند. به‌نژادی جهت دسترسی به رقم‌های بی‌دانه در سال ۱۸۷۰ آغاز شد. در آن زمان از رقم‌های بکربرار کاذب به عنوان والد پدری و از رقم‌های دانه‌دار به عنوان والد مادری استفاده می‌شد (۱۰). دسترسی به نژادگان‌های بی‌دانه در این روش اندک و در حدود ۱۰ تا ۳۰٪ است (۱۴). نسبت نتاج بی‌دانه در نسل اول برای این قبیل تلاقی بستگی به انتخاب نوع والدین دارد (۵، ۱۰، ۱۱ و ۱۴). با انتخاب والدینی که در شجره خود پیش زمینه ژنتیکی بی‌دانگی قوی‌تری دارند به طور معمول درصد بالاتری از نتاج بی‌دانه به‌دست می‌آید. استفاده از والدین دانه‌داری که ۲۵٪ زمینه ژنتیکی بکربراری کاذب در شجره شان دارند در مقایسه با والدین دانه‌داری که

فاصله $0/5 \times 3$ متر کشت شدند. از کل ۱۴۰۰ نتاج حاصل از ۲۶ ترکیب تلاقی مختلف، ۳۸۱ نتاج به مرحله میوه‌دهی رسیدند که در شرایط گرده افشانی باز در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ در دومین سال شروع باردهی برای صفت بی‌دانگی مورد ارزیابی قرار گرفتند. برای ارزیابی صفات مرتبط با بذر، ۳ خوشه در مرحله رسیدگی کامل از هر بوته انتخاب شد. از هر خوشه ۱۰ حبه بزرگ و یک‌نواخت انتخاب شدند. تمامی بذور و شبه بذر موجود در حبه با دقت استخراج و شمارش شدند. مواد ژله‌ای چسبیده به بافت بذر یا شبه بذر تحت فشار آب جدا شد. بذور در داخل یک ظرف آب ریخته شدند تا تعداد بذر توپر (دارای جنین و آندوسپرم) و بذور پوک (فاقد جنین و آندوسپرم) مشخص شود. در ادامه آب اضافی بذور و شبه بذر توسط یک بافت کاغذی گرفته و وزن تر آنها به میلی‌گرم ثبت شد. هم‌چنین بعد از خشک کردن بذر و شبه بذر به مدت ۲۴ ساعت در آن در دمای ۶۰ درجه سانتی‌گراد، وزن خشک آنها به میلی‌گرم به‌دست آمد. نتایج به‌دست آمده هم‌چنین برای صفت بی‌دانگی توسط پنج داور مورد ارزیابی حسی قرار گرفتند.

نتایج و بحث

ارزیابی صفت بکربری کاذب

ضریب توافقی فای کرامر و پیرسون بین رای هر داور در ارزیابی بی‌دانگی و صفات مرتبط با بذر در جدول ۱ آمده است که در سطح $0/01$ معنی‌دار است. ضریب فای نشان‌دهنده شدت هم‌بستگی بین رای هر داور با صفات مرتبط با بذر است که به طور میانگین $0/72$ بر آورد شد. همان‌گونه که در جدول ۱ آمده است، هم‌بستگی پایین میان ارزیابی چشایی و تعداد بذور شناور یا غوطه‌ور در آب وجود دارد و بیانگر آن است که تعداد بذور شناور یا غوطه‌ور در آب نمی‌تواند معیار مناسبی برای شناسایی رقم‌های بی‌دانه از دانه‌دار باشد. در واقع نژادگان‌هایی وجود دارند که دارای بذور پوک و فاقد جنین و آندوسپرم هستند اما به علت چوبی شدن پوسته بذر در کلاس دانه‌دار قرار می‌گیرند. در واقع میزان چوبی شدن پوسته بذر و

رقم‌های دانه‌دار که صفت بی‌دانگی را در زمینه ژنتیکی خود دارند توجه نمی‌کند (۵). هم‌چنین در اثر جهش‌های نقطه‌ای در تک ژن رقم‌های بی‌دانه از دانه‌دار و یا بالعکس به‌وجود آمده‌اند که این موضوع تئوری فاکتورهای کمی را نیز رد می‌کند (۱۱). اخیراً با استفاده از تکنیک نجات جنین امکان تلاقی بین رقم‌های بی‌دانه وجود دارد و با این روش درصد نتاج بی‌دانه در نسل اول به 85% افزایش می‌یابد، ولی نسبت گیاهک‌های رشد یافته کم و در حدود ۷ تا ۱۰ درصد می‌باشد (۳). آنچه مسلم است تکنیک نجات جنین می‌تواند راهی مؤثر برای تلاقی رقم‌های بی‌دانه و افزایش راندمان تلاقی‌ها برای دسترسی به نتایج بی‌دانه باشد (۳، ۵، ۷، ۱۰ و ۲۳). اگر چه این روش برخی صفات منفی را که در رقم‌های بی‌دانه وجود دارد به نتایج منتقل می‌کند (۷).

با شناسایی دقیق ژرم پلاسماهای انگور از لحاظ صفت بکربری کاذب و انتخاب والدین مناسب در برنامه‌های به‌نژادی، می‌توان انگورهای با حبه‌های درشت و بی‌دانه همراه با سایر ویژگی‌های مطلوب از جمله گوشتی بودن حبه‌ها، تراکم کمتر حبه در خوشه، زودرسی و اتصال خوب حبه‌ها به خوشه برای مصارف تازه خوری و کشمش‌ی را، از تلاقی رقم‌های بی‌دانه و دانه‌دار به‌دست آورد.

مواد و روش‌ها

برنامه به‌نژادی انگور با ارزیابی ۹۰ رقم در کلکسیون انگور ایستگاه تحقیقات گروه باغبانی دانشگاه تهران در سال ۱۳۷۵ آغاز شده است. بر اساس نتایج اولیه، رقم‌های قزل اوزوم، الحقی قرمز، دیزماری، علی بابا، موسکات سیاه هامبورگ، تبرزه و رجبی سفید به عنوان والد مادری انتخاب شدند. این رقم‌ها دارای حبه‌های درشت و گوشتی و هم‌چنین نسبت پائین بذر به حبه بودند. رقم‌های بی‌دانه سفید، عسکری، بی‌دانه قرمز و یاقوتی نیز به عنوان والد پدری انتخاب شدند. اخته کردن گل‌ها و دورگ‌گیری بین آنها در بهار ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹ صورت گرفت. نتایج به‌دست آمده از این تلاقی‌ها در مرکز تحقیقات گروه علوم باغبانی دانشگاه تهران با

جدول ۱. ضریب هم‌بستگی فای کرامر و پیرسون بین ارزیابی چشایی برای بی‌دانگی و صفات مرتبط با بذر

میانگین	دور ۵	دور ۴	دور ۳	دور ۲	دور ۱
۰/۷۲**	۰/۷۲**	۰/۷۳**	۰/۷۳**	۰/۶۹**	۰/۷۶**
۰/۶۶**	۰/۶۴**	۰/۶۶**	۰/۶۷**	۰/۶۹**	۰/۶۶**
۰/۷۵**	۰/۷۲**	۰/۷۴**	۰/۷۶**	۰/۷۷**	۰/۷۶**
۰/۷۸**	۰/۷۲**	۰/۷۴**	۰/۸۱**	۰/۸۲**	۰/۸۳**
-۰/۴۵**	-۰/۴۴**	-۰/۴۲**	-۰/۴۵**	-۰/۴۷**	-۰/۴۷**
۰/۲۴**	۰/۲۳**	۰/۲۰**	۰/۲۴**	۰/۲۶**	۰/۲۷**

درجه نمو آندوسپرم به عنوان دو صفت جداگانه در تقسیم‌بندی بین شبه بذرها به کار می‌رود.

گاهی پوسته شبه بذر چوبی نمی‌شود ولی شبه بذر دارای آندوسپرم و جنین است و یا پوسته بذر چوبی و سخت است ولی شبه بذر پوک است (۲۰). بنابراین گزارش قبلی لدبتر و شونارد (۱۲) وجود کمتر از حداقل یک بذر سنگین در حبه شاخصی برای بی‌دانگی یک رقم محسوب می‌شد. البته این شاخص می‌تواند برای برخی نژادگان‌ها که بذر در آنها هیچ وقت به مرحله چوبی نمی‌رسد صادق باشد اما در مورد برخی نژادگان‌ها که پوسته بذر کاملاً چوبی و بذر هم فاقد جنین و آندوسپرم باشد صدق نمی‌کند. هم‌بستگی بالای میان ارزیابی چشایی با وزن تر یا خشک بذر و هم‌چنین درصد ماده خشک بذر وجود دارد که می‌توان سه فاکتور فوق را شاخص مهم‌تری برای ارزیابی بی‌دانگی نام برد.

جدول ۲ نشان دهنده صفات مربوط به بذر (متوسط وزن تر، خشک و درصد ماده خشک و مقادیر حداقل و حداکثر بذر) برای هر کلاس پدیدگانی می‌باشد. حداقل وزن تر یک بذر در چهار کلاس پدیدگانی به ترتیب ۴/۳۵، ۷/۷۸، ۱۰/۲۵ و ۲۶/۰۶ میلی‌گرم می‌باشد. حداکثر وزن تر یک بذر برای هر کلاس به ترتیب ۲۵/۲۴، ۴۶/۶۷، ۹۹ و ۱۰۷/۳ میلی‌گرم به دست آمد. میانگین وزن تر یک بذر برای هر کلاس به ترتیب ۱۰/۸۸، ۲۲/۴۷، ۳۳/۵۹ و ۴۸/۵۵ میلی‌گرم به دست آمد.

در این پژوهش میانگین وزن بذر در ۴ کلاس پدیدگانی متنوع بود. در کلاس کاملاً بی‌دانه کمترین وزن تر بذر ۴/۳۵ میلی‌گرم و بیشترین ۲۵/۲۴ میلی‌گرم وجود داشت ولی نسبت بیشتری از این نژادگان‌ها وزن تر بذر کمتر از ۱۲ میلی‌گرم داشتند. در کلاس دوم کمترین و بیشترین وزن تر بذر به ترتیب ۷/۷۸ تا ۴۶/۶۷ میلی‌گرم مشاهده شد. در کلاس سوم نیز کمترین و بیشترین وزن تر بذر به ترتیب ۱۰/۶۵ تا ۹۹ میلی‌گرم بوده است. در کلاس کاملاً دانه‌دار کمترین و بیشترین وزن تر بذر به ترتیب ۲۶/۰۶ تا ۱۰۷/۳ میلی‌گرم مشاهده شد.

همان گونه که از جدول ۲ بر می‌آید مقادیر وزن تر، وزن خشک و درصد ماده خشک بذر برای هر کلاس در کلاس دیگر نیز مشاهده می‌شود. این علت از آنجا ناشی می‌شود که برخی مواقع بذوری با وزن کم دارای پوسته چوبی می‌باشند و گاهی اوقات هم با وزن بیشتر پوسته بذر هیچ وقت چوبی نمی‌شود. بنابراین نژادگانی با وزن کمتر در کلاس بالاتر و نژادگانی با وزن بیشتر بذر در کلاس پایین‌تر قرار می‌گیرد. بر طبق نتایج لدبتر و شونارد (۱۲) و بوکوات و دانگلوت (۵) اگر متوسط وزن تر یک بذر کمتر از ۱۰ میلی‌گرم باشد آن نژادگان در کلاس کاملاً بی‌دانه قرار می‌گیرد. اما بر طبق گزارش‌های همین پژوهشگران می‌توان نژادگان‌هایی با وزن بذر بیشتر با پوسته نرم و کاغذی برای بذر، آنها را به عنوان رقم‌های بی‌دانه معرفی کرد. رامینگ و همکاران (۱۴) نتایج حاصل از تلاقی ۲

جدول ۲. خصوصیات صفات مرتبط با بذر در چهار کلاس پدیدگانی

صفات	وزن تر یک بذر			وزن خشک یک بذر			درصد ماده خشک		
	مینیم	ماکزیم	میانگین	مینیم	ماکزیم	میانگین	مینیم	ماکزیم	میانگین
کلاس بی‌دانه	۴/۳۵	۲۵/۲۴	۱۰/۸۸	۱/۱۴	۸/۳۵	۳/۳۸	۰/۲۰	۰/۴۰	۰/۳۱
تا حدی بی‌دانه	۷/۷۸	۴۶/۶۷	۲۲/۴۷	۳/۰۹	۱۵/۸۸	۸/۲۶	۰/۲۲	۰/۴۸	۰/۳۶
تا حدی دانه‌دار	۱۰/۶۵	۹۹	۳۳/۵۹	۴/۲	۳۲/۲۵	۱۵/۵۴	۰/۲۵	۰/۷۳	۰/۴۷
کاملاً دانه‌دار	۲۶/۰۶	۱۰۷/۳	۴۸/۵۵	۱۰/۵۸	۵۷/۶	۲۸/۷۹	۰/۴۱	۰/۷۳	۰/۵۹

یک بذر و یا شبه بذر به چهار کلاس مختلف پدیدگانی (کاملاً بی‌دانه، تا حدی بی‌دانه، تا حدی بی‌دانه و کاملاً دانه‌دار) تقسیم شدند. از بین کل نتایج به‌دست آمده، ۴۲ دانهال (۱۱٪) در کلاس کاملاً بی‌دانه، ۵۲ دانهال (۱۳/۶٪) در کلاس تا حدی بی‌دانه، ۹۲ دانهال (۲۴/۱٪) در کلاس تا حدی دانه‌دار و ۱۹۵ دانهال (۵۱/۲٪) در کلاس کاملاً دانه‌دار قرار گرفتند. باید به این نکته توجه کرد که نسبت نتایج بی‌دانه به‌دست آمده در این گونه تلاقی‌ها بستگی به انتخاب نوع والدین از نظر شدت بی‌دانه‌داری (۱۱). در پژوهشی در کراس بین والدین دانه‌دار در بی‌دانه، از ۲۷۵ نتایج به‌دست آمده، فقط ۱۲/۴ درصد نتایج بی‌دانه بودند (۱). اشنایدر در سال ۱۹۳۴ هیچ دانهال بی‌دانه‌ای را در میان نتایج پیدا نکرد (۱۶). واینبرگر و هارمون در سال ۱۹۶۴ با استفاده از این نوع تلاقی‌ها در ترکیبات مختلف، صفر تا ۳۵ درصد نتایج بی‌دانه گزارش نمودند (۲۲). لومیس و واینبرگر در سال ۱۹۷۹ پس از مطالعه ۱۰/۰۰۰ نهال در ترکیبات مختلف تلاقی نژادگان‌های بی‌دانه و دانه‌دار از صفر تا ۵۵ درصد، به نتایج بی‌دانه دست یافتند که با توجه به میزان شدت بی‌دانه‌داری در زمینه ژنتیکی والدین متغیر بود (۱۳).

باید توجه کرد تقسیم نتایج به بی‌دانه تا دانه‌دار از دیدگاه هر پژوهشگر متفاوت است. برخی از پژوهشگران فراوانی نتایج بی‌دانه را بر اساس فراوانی بذور سنگین (سینکر) در حبه (۱۲) و برخی براساس وزن تر بذر (۵، ۱۲ و ۱۴) تعریف می‌کنند و بر این اساس فرضیه‌های مختلفی برای توارث بی‌دانه‌داری مطرح شد و مهم‌ترین آنها فرضیه‌ای است که توسط بوکسوات و

والد بی‌دانه را بر اساس متوسط وزن تر یک بذر تقسیم‌بندی کردند. آنها نشان دادند در رقم‌های بی‌دانه بکر بار کاذب متوسط وزن تر یک بذر در دامنه صفر تا ۲۵ میلی‌گرم قرار دارد و بر این اساس نتایج که وزن تر بذر کمتر از ۲۵ میلی‌گرم داشتند را در گروه بی‌دانه قرار دادند. رشد بذر تحت اثر شرایط محیطی و گرده افشانی یک رقم با رقم‌های دیگر هر سال متغیر است. در تمامی رقم‌های بی‌دانه از نوع بکر بار کاذب جنین بعد از لقاح سقط می‌شود و شبه بذرها از لحاظ اندازه در رقم‌های مختلف متفاوت هستند (۴). در رقم‌های شناخته شده با شبه بذرها کوچک سقط جنین و آندوسپرم در مراحل اولیه اتفاق می‌افتد و رقم‌هایی که شبه بذرها بزرگ‌تر دارند سقط در مرحله دیرتری صورت می‌گیرد. این تفاوت اندازه در شبه بذرها مربوط به زمان سقط جنین و آندوسپرم دارد (۱۱).

در نهایت می‌توان نتیجه گرفت، اگر در نژادگانی متوسط وزن تر یک بذر کمتر از ۱۰/۸۸ میلی باشد و درصد ماده خشک آن کمتر از ۳۱٪ باشد می‌توان آن را به عنوان یک نژادگان کاملاً بی‌دانه معرفی کرد. هر چند ممکن است انحرافات از این مقدار هم وجود داشته باشد که بستگی به رشد و نمو بذر و یا شبه بذر و عدم چوبی شدن پوسته بذر یا شبه بذر دارد.

نتایج کلاس‌بندی نتایج از بی‌دانه تا دانه‌دار

از کل ۱۴۰۰ نتایج تعداد حاصل از ۲۶ ترکیب تلاقی، ۳۸۱ نتایج براساس ارزیابی‌های صورت گرفته متکی بر متوسط وزن تر

دانگلوت (۵) ارائه شده است. براساس این نظریه سه ژن مستقل که به وسیله یک ژن تنظیم کننده کنترل می شود صفت بکرباری کاذب را کنترل می نمایند. بر اساس این فرضیه سه ژن a_1 ، a_2 و a_3 به صورت مغلوب بی دانگی را کنترل می کنند و این در صورتی است که ژن تنظیم کننده به صورت غالب (هموزیگوت $I+/I+$ یا هتروزیگوت $I+/i-$) باشد. در این وضعیت پدیدگان ها و نژادگان های مختلف، ممکن است مشاهده شود. ولی وقتی ژن تنظیم کننده به صورت هموزیگوت مغلوب ($i-/i-$) باشد، از بیان ژن های بی دانگی ممانعت می شود و همه نژادگان ها به صورت پدیدگان دانه دار ظاهر می شوند (جدول ۳). این فرضیه تا حدودی فراوانی نتاج بی دانه در این گونه تلاقی ها را توجیه می کند.

براساس برخی مطالعات مولکولی نشان داده شده است که صفت بکرباری کاذب یک صفت چند ژنی است (۲۳). لاهوک و همکاران (۹) یک نشانگر غالب SCAR را شناسایی کردند که با ژن های تنظیم کننده این صفت لینک است. به نظر می رسد وجود دامنه وسیعی از وزن بذریه در حبه می تواند دلیلی باشد که بی دانگی بکرباری کاذب یک صفت چند ژنی باشد.

فراوانی نتاج بی دانه تا دانه دار برای هر والد

فراوانی نتاج برای هر والد در ۴ کلاس پدیدگانی در جدول ۴ آمده است. درصد نتاج بی دانه برای ۴ والد پدری عسکری، یاقوتی، بی دانه سفید، بی دانه قرمز به ترتیب $15/4\%$ ، $10/8\%$ ، $9/3\%$ و $10/6\%$ می باشد. درصد نتاج بی دانه برای هر والد مادری، موسکات، قزل اوزوم، دیزماری، رجبی سفید، علی بابا، الحقی قرمز و تبرزه به ترتیب $5/4\%$ ، 5% ، $17/5\%$ ، $13/2\%$ ، $10/4\%$ ، صفر و 36% بوده است. با توجه به نتایج فوق مشاهده می شود در بین والد های پدری رقم عسکری درصد بالاتری از نتاج بی دانه را به خود اختصاص داده است و بعد از آن به ترتیب رقم های یاقوتی، بی دانه قرمز و بی دانه سفید قرار گرفتند. در بین والد های مادری هم بیشترین درصد نتاج بی دانه به ترتیب مربوط به رقم های تبرزه، دیزماری، رجبی سفید، علی

بابا، موسکات و قزل اوزوم می باشد.

بیشترین درصد نتاج کاملاً دانه دار در بین والد های پدری به ترتیب مربوط به بی دانه سفید ($58/2\%$) عسکری (50%)، یاقوتی ($41/9\%$) و بی دانه قرمز ($40/4\%$) به دست آمد. در بین والد های مادری هم بیشترین درصد نتاج دانه دار به ترتیب مربوط به قزل اوزوم (75%)، الحقی قرمز (60%)، دیزماری ($57/5\%$)، علی بابا (50%)، رجبی سفید ($49/5\%$)، موسکات ($40/2\%$) و تبرزه (40%) می باشد (توجیه درصد نتاج بی دانه تا دانه دار از والدین به طور کامل تری در قسمت ترکیب پذیری عمومی آمده است). فراوانی نتاج کاملاً بی دانه تا کاملاً دانه دار برای چهار والد پدری بی دانه و متوسط وزن تر یک بذر برای والدین پدری و نتاج آنها در نمودار ۱ تا ۴ مشخص شده است. متوسط وزن تر یک بذر در اکثر نتاج بی دانه به دست آمده از رقم عسکری کمتر از ۱۵ میلی گرم می باشد. در این پژوهش متوسط وزن تر یک بذر رقم عسکری تقریباً $13/69$ میلی گرم برآورد شد. هم چنین مشاهده می شود که اکثر نتاج بی دانه حاصله از این رقم وضعیت بی دانگی بهتری نسبت به رقم عسکری دارند. برخی از این نتاج بی دانه دارای صفات مطلوبی هستند که می توانند مورد توجه قرار گیرند. در نمودار ۲ وزن تر یک بذر اکثر نتاج بی دانه حاصله از رقم یاقوتی نسبت به رقم یاقوتی نسبتاً بیشتر است ولی متوسط وزن تر یک بذر در اکثر نتاج بی دانه در دامنه ۵ تا ۱۳ میلی گرم قرار دارد، در حالی که در رقم یاقوتی متوسط وزن تر یک بذر حدود $4/9$ میلی گرم است. در نمودار ۳ و ۴ هم چنین مشاهده می شود که متوسط وزن تر یک بذر نتاج بی دانه حاصله از دو رقم بی دانه سفید و بی دانه قرمز مانند رقم عسکری در محدوده ۵ تا ۱۵ میلی گرم قرار دارد اما متوسط وزن تر یک بذر در اکثر نتاج بی دانه حاصله از این دو رقم بیشتر از متوسط وزن تر یک بذر رقم بی دانه سفید و بی دانه قرمز می باشد. در نمودار ۱ تا ۴ هم چنین مشاهده می شود که میانگین وزن تر یک بذر در کل نتاج به دست آمده از رقم عسکری، یاقوتی، بی دانه سفید و بی دانه قرمز به ترتیب ۴۱، ۲۹، ۴۰ و ۳۷ میلی گرم در این پژوهش برآورد شد.

جدول ۳. ارتباط میان پدیدگان‌های مشاهده شده و انواع نژادگان‌های ممکن در صفت

دانه داری / بی‌دانگی (بوکثوات و دانگلوت، ۱۹۹۶)

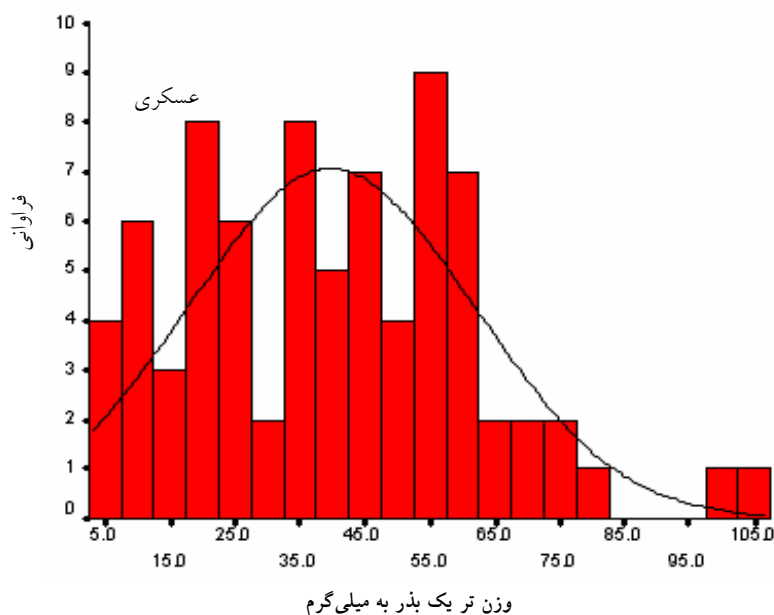
وضعیت مکان ژنی I	وضعیت مکان ژنی a			پدیدگان				
I+/I+	a1 a1	a2a2	a3a3	a1a1	A2a2	a3a3	کلاس ۱، بی‌دانه	
یا	a1a1	a2a2	A3a3	A1a1	a2a2	a3a3		
I+/i	a1a1	a2a2	A3A3	a1a1	A2A2	a3a3		
I+/I+	A1A1	a2a2	a3a3					
I+/I+	a1 a1	A2a2	A3a3				کلاس ۲، شبه بذر با پوسته نازک	
یا	A1a1	A2a2	a3a3					
I+/i	A1a1	a2a2	A3a3					
I+/I+	a1a1	A2A2	A3a3	A1A1	A2A2	a3a3	کلاس ۳، شبه بذر با پوسته قابل توجه	
یا	a1a1	A2A2	A3A3	A1A1	A2a2	a3a3		
I+/i	a1a1	A2a2	A3A3	A1A1	a2a2	A3A3		
		A1a1	A2a2	A3a3	A1A1	A2a2	A3a3	کلاس ۴، بذر دار
i-/i-		A1a1	A2A2	A3a3	A1a1	A2a2	A3A3	
		A1a1	A2A2	A3A3	A1A1	A2A2	A3a3	
		A1A1	A2a2	A3A3	A1A1	A2A2	A3A3	

جدول ۴. فراوانی و درصد نتاج بی‌دانه تا دانه دار برای هر والد در نتاج حاصل از تلاقی رقم‌های انگور بی‌دانه در دانه دار

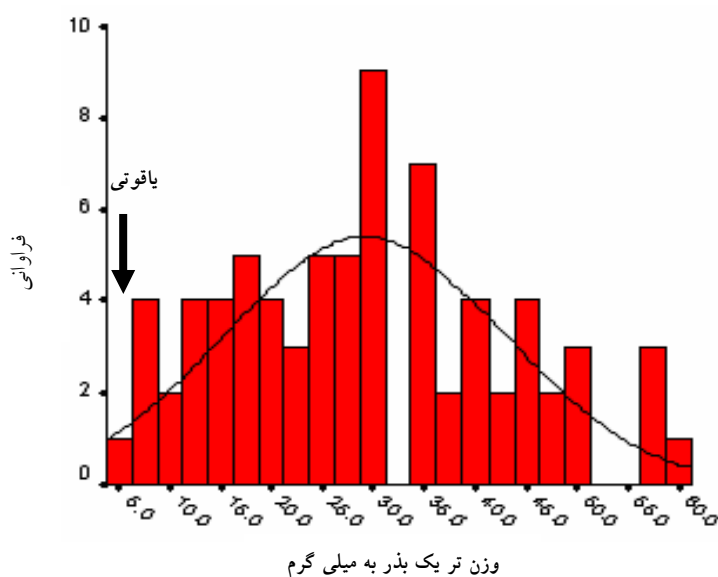
کاملاً دانه دار	تاحدی دانه دار	تا حدی بی‌دانه	کاملاً بی‌دانه	تعداد کل نتاج	والدین پدری
۳۹ (٪۵۰)	۱۵ (٪۱۹/۲)	۱۲ (٪۱۵/۴)	۱۲ (٪۱۵/۴)	۷۸	عسکری
۳۱ (٪۴۱/۹)	۲۲ (٪۲۹/۷)	۱۳ (٪۱۷/۶)	۸ (٪۱۰/۸)	۷۴	یاقوتی
۱۰۶ (٪۵۸/۲)	۴۰ (٪۲۲)	۱۹ (٪۱۰/۴)	۱۷ (٪۹/۳)	۱۸۲	بی‌دانه سفید
۱۹ (٪۴۰/۴)	۱۵ (٪۳۱/۹)	۸ (٪۱۷)	۵ (٪۱۰/۶)	۴۷	بی‌دانه قرمز
کاملاً دانه دار	تاحدی دانه دار	تا حدی بی‌دانه	کاملاً بی‌دانه	تعداد کل نتاج	والدین مادری
۴۵ (٪۴۰/۲)	۳۸ (٪۳۳/۹)	۲۳ (٪۲۰/۵)	۶ (٪۵/۴)	۱۱۲	موسکات
۴۵ (٪۷۵)	۱۰ (٪۱۶)	۲ (٪۳/۳)	۳ (٪۵)	۶۰	قرز اوزوم
۲۳ (٪۵۷/۵)	۶ (٪۱۵)	۴ (٪۱۰)	۷ (٪۱۷/۵)	۴۰	دیزماری
۴۵ (٪۴۹/۵)	۱۹ (٪۲۰/۹)	۱۵ (٪۱۶/۵)	۱۲ (٪۱۳/۲)	۹۱	رجبی سفید
۲۴ (٪۵۰)	۱۲ (٪۲۵)	۷ (٪۱۴/۶)	۵ (٪۱۰/۴)	۴۸	علی بابا
۳ (٪۶۰)	۱ (٪۲۰)	۱ (٪۲۰)	-	۵	الحقی قرمز
۱۰ (٪۴۰)	۶ (٪۲۴)	-	۹ (٪۳۶)	۲۵	تبرزه

می‌تواند ناشی از تفاوت نژادگان آنها در مکان‌های a1a1، a2a2 یا a3a3 باشد. اگر والد دانه‌داری انتخاب شود که در زمینه خود بی‌دانگی شدیدتری داشته باشد آن‌گاه تعداد نتاج بی‌دانه در نسل اول بیشتر می‌شود (۱۳). اگر بتوان نژادگان بی‌دانه‌ای با ژنوتیپ

فتاحی مقدم و همکاران (۸) نشان دادند که بیشتر رقم‌های کاملاً بی‌دانه ایرانی در مکان SCC8 هموزیگوس هستند و می‌تواند به عنوان رقم‌های دهنده صفت بی‌دانگی مورد استفاده قرار گیرند، اما تفاوت‌های بین میزان بی‌دانگی آنها احتمالاً

نمودار ۱. فراوانی صفت وزن تر یک بذر در رقم عسکری و کل نتاج به دست آمده از آن

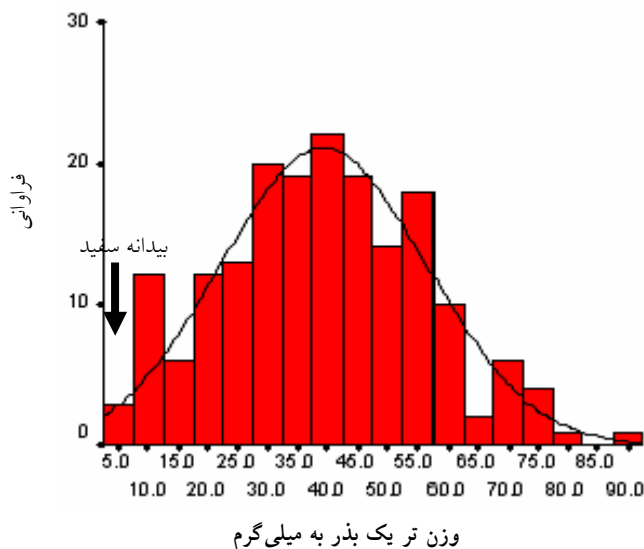

نمودار ۲. فراوانی صفت وزن تر یک بذر در رقم یاقوتی و کل نتاج به دست آمده از آن

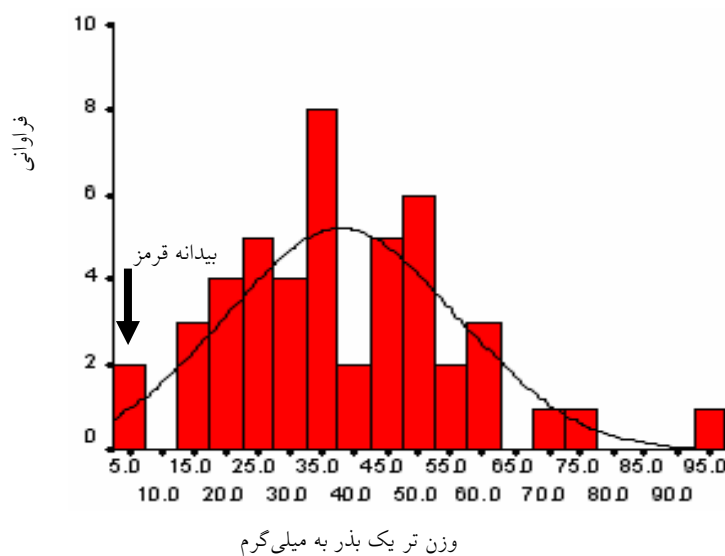
شود که در مکان SCC8 هموزیگوس غالب باشند. با توجه به تاثیر تعداد بقایای بذر روی اندازه حبه، در برنامه‌های بهنژادی انگور بهتر است از رقم‌هایی استفاده شود که تعداد بقایای بذر در حبه زیاد، اما مرحله نمو آنها پایین باشد. این امر باعث درشت‌تر شدن حبه می‌شود و در عین حال بذر آن توسط مصرف کننده غیر قابل احساس خواهد بود (۸).

a3a3 a2a2 a1a1 و دانه‌داری با ژنوتیپ a3a3 a2a2 a1a1 (II) و شناسایی نمود می‌توان انتظار داشت که ۱۰۰٪ نتاج حاصل از تلاقی آنها بی‌دانه باشند. برای انجام تلاقی‌های بعدی توصیه شده است از رقم‌های دانه‌داری به عنوان والد مادری استفاده شود که در مکان SCC8 هتروزیگوس هستند و در برنامه‌های بهنژادی از طریق نجات جنین بهتر است از والدینی استفاده

نمودار ۳. فراوانی صفت وزن تر یک بذر در رقم بیدانه سفید و کل نتاج به دست آمده

نمودار ۴. فراوانی صفت وزن تر یک بذر در رقم بیدانه قرمز و کل نتاج به دست آمده

جدول ۵. مقدار ترکیب پذیری عمومی برای والدین پدری

صفات	والدین	عسکری	یاقوتی	بی دانه سفید	بی دانه قرمز
وزن تر یک بذر به میلی گرم		۵/۰۸	-۹/۷۳	۴/۷۴	-۲/۸۸
شاخص بی دانگی ^۱		۰/۰۵	-۰/۲۳	۰/۱۲	-۰/۱۹

$$GCA_m = \bar{X}_m - \bar{X}$$

GCA = قابلیت ترکیب پذیری عمومی

$\bar{X}_m$ = میانگین عملکرد نتاج هر والد پدری در ترکیب با تمام مادری

$\bar{X}$ = میانگین کل نتاج = والد پدری

۱. شاخص بی دانگی بر اساس وزن تر بقایای بذور در حبه، نشان دهنده تعداد نتاج برای هر والد می باشد که در مجموع دارای کمترین وزن بذر بودند و در چهار کلاس مختلف مندرج در جدول ۴ آمده است.

ادامه جدول ۵. مقدار ترکیب پذیری عمومی برای والدین مادری

تبرزه	الحقی قرمز	علی بابا	رجبی سفید	دیزماری	قزل اوزوم	موسکات	والدین	صفات
-۱۳/۴۸	۱۸/۶۹	-۴/۸۸	-۲/۶۸	-۲/۱۷	۱۴/۱۱	-۶/۱۴		وزن یک بذر به میلی گرم
-۰/۸	۰/۵۵	-۰/۰۴	-۰/۰۲	-۰/۰۶	۰/۴۹	۰/۰۳		شاخص بی دانگی

$$GCA_f = \bar{X}_f - \bar{X}$$

= قابلیت ترکیب پذیری عمومی

$$f = \text{والد مادری}$$

$$\bar{X}_f = \text{میانگین عملکرد نتاج هر والد مادری در ترکیب با تمام والد پدری}$$

$$\bar{X} = \text{میانگین کل نتاج}$$

ترکیب پذیری عمومی

رقم دارای درصد نتاج بیشتری در کلاس دوم و سوم بی دانگی و درصد نتاج دانه دار کمتری نسبت به رقم عسکری می باشند که نتایج مربوط به ترکیب پذیری عمومی نشان داد در مجموع رقم های یاقوتی و بی دانه قرمز والدین بهتری برای انتقال این صفت می باشند. این نتایج در مورد سایر رقم ها نیز صادق است. جدول ۵ مقدار ترکیب پذیری عمومی والدین برای صفت وزن بذر و شاخص بی دانگی را نشان می دهد.

ترکیب پذیری عمومی بیانگر بهترین والد برای یک صفت در یک سری تلاقی می باشد. کمترین وزن بذر در بین والدین پدری به ترتیب مربوط به یاقوتی، بی دانه قرمز، بی دانه سفید و عسکری می باشد و در بین والدین مادری هم مربوط به تبرزه، موسکات، علی بابا، رجبی سفید، دیزماری، قزل اوزوم و الحقی قرمز می باشد. برای بی دانگی (کم بودن وزن تر شبه بذرها) در بین والدین پدری بهترین والد به ترتیب یاقوتی، بی دانه قرمز، عسکری و بی دانه سفید می باشند و در بین والدین مادری به ترتیب تبرزه، دیزماری، علی بابا، رجبی سفید، موسکات، قزل اوزوم و الحقی قرمز می باشند. با توجه به جدول ۴ هر چند که درصد نتاج بی دانه رقم های یاقوتی و بی دانه قرمز از رقم عسکری کمتر است ولی همان گونه که مشاهده می شود این دو

سپاسگزاری

هزینه این پژوهش از محل اعتبارات پژوهشی دانشگاه تهران تأمین شده است که نگارندگان مراتب قدرانی خود را ابراز می دارند.

منابع مورد استفاده

1. Aguero, C., C. Riquelme and R. Tizio. 1995. Embryo rescue from seedless grapevines (*Vitis vinifera* L.) treated with growth retardants. *Vitis* 34(2): 73-76.
2. Alleweldt, G. 1997. Genetics of grapevine breeding. *Prog. Bot.* 58: 441-454.
3. Barlass, M., D. W. Ramming and H. P. Dams. 1988. In ovulo embryo culture: A breeding technique to rescue seedless x seedless table grape crosses. *Austral Grape grower Winemaker* 259: 123-125.
4. Barrit, D. J. 1970. Ovule development in seeded and seedless grapes. *Vitis* 9: 7-14.
5. Bouquet, A. and Y. Danglot. 1996. Inheritance of seedlessness in grapevine (*Vitis vinifera* L.). *Vitis* 35(1): 35-42.
6. Cahoon, G. A., L. G. Anderson, G. R. Passewitz, D. E. Hahn, A. E. Oden and R. Gruber. 1985. Fresh market grape from Ohio vineyards. *Ohio Rep.* 70: 37-40.
7. Cancellier, S., A. Calo and A. Costacurta. 1990. Genetic improvement for crossbreeding in table grape varieties. *Proceedings of the 5th International Symposium on Grape Breeding*, 12-16 September 1989, Germany.
8. Fatahi, R. 2002. Application of DNA molecular markers in identification and breeding of seedless grapes. Ph.D. Thesis, Univ. of Tehran, Iran.
9. Lahogue, F., P. This and A. Bouquet. 1998. Identification of a codominant SCAR marker linked to the seedlessness character in grapevine. *Theor. Appl. Genet.* 97: 950-959.

10. Ledbetter, C. A. and D. W. Ramming. 1989. Seedlessness in grape. Hort. Rev. 11: 159-184.
11. Ledbetter, C. A. and L. Burgos. 1994. Inheritance of stenospermocarpic Seedlessness in *Vitis vinifera* L. Heredity. 85(2): 157-160.
12. Ledbetter, C.A. and C. B. Shonnard. 1991. Berry and seed characteristics associated with stenospermy in *vinifera* grapes. J. Hort. Sci. 66(2): 247- 252.
13. Loomis, N. H. and J. H. Weinberger. 1979. Inheritance studies of seedlessness in grape. J. Am. Soc. Hort. Sci. 104: 181-184.
14. Ramming, D. W., C. A. Ledbetter and R. Tarailo. 1990. Hybridization of seedless grapes. Proceedings of the 5th International Symposium on Grape Breeding, 12-16 September 1989, Germany.
15. Reisch, B. I. and C Pratt. 1996. Grapes. In: J. Janick & J. N. Moore (Eds.). Fruit Breeding. Wiley, New York.
16. Snyder, E. 1934. Breeding for seedless *vinifera* grapes. Proc. Am. Soc. Hort. Sci. 32: 381-383.
17. Spiegel Roy, P., Y. Baron and N. Sahar 1990. Inheritance of seedlessness in seeded x seedless progeny of *Vitis vinifera* L. Vitis 29: 79-83.
18. Spiegel Roy, P., N. Sahar and Y. Baron. 1990. Seedless x seedless grape progeny: Technique, results and perspectives. Proceedings of the 5th International Symposium on Grape Breeding, Germany.
19. Stout, A. B. 1936. Seedlessness in grape. New York State Agric. Expt. Sta. (Geneva) Technol. Bull. 238: 1-68.
20. Striem, M. J., P. Spiegel Roy, I. Baron and N. Sahar 1992. The degrees of development of the seed-coat and the endosperm as separate subtraits of stenospermocarpic seedlessness in grapes. Vitis 31: 140-155.
21. Weaver, R. J. 1976. Grape Growing. John Wiley and Sons, New York.
22. Weinberger, J. H. and F. N. Harmon. 1964. Seedlessness in *vinifera* grape. Proc. Am. Soc. Hort. Sci. 85: 270-274.
23. Yoshimitsu, M. S. 2001. Developing a genetic transformation protocol for American grapes (*Vitis × labruscana*) and transforming *Vitis* to produce parthenocarpic fruits, Thesis for the degree of Doctor of Philosophy, University of Illinois at Urbana-Champaign.